

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДІВ ЯК ПРИНЦИПУ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Обрізко І.М.
(юрист)

Анотація. У статті досліджено актуальні питання спеціалізації судів як принципу організації судової влади.

Аннотация. В статье исследованы актуальные вопросы специализации судов как принципа организации судебной власти.

Поняття та сутність спеціалізації судів закономірно розглядається як один з ключових та визначальних принципів (засад) організації судової системи держав, який по-різному впроваджений до законодавства більшості сучасних країн та отримує навіть належне конституційне закріплення у деяких з них, надто в тих, які намагаються безпосередньо в Конституції зафіксувати найважливіші підвалини організації судоустрою країни.

Важливість даного принципу обумовлює необхідність його комплексного науково-теоретичного розкриття, яке б урахувало максимально широку палітру наукових інтерпретацій, поглядів та підходів вчених та практиків, зокрема законодавців, до вирішення питання змістовного уточнення обсягу даного поняття, видового розмаїття спеціалізації судів, причин запровадження даного принципу до організації судових систем, а також допомагало б урахувати позитивні та негативні сторони впровадження даного принципу як діалектичну єдність проявів і властивостей даного правового явища. Очевидно, що з огляду на комплексний характер, даний принцип можна розглядати та аналізувати з різноманітних, зокрема гносеологічних, онтологічних, ідеологічних, формально-юридичних, політичних, історико-правових та інших позицій.

Принцип спеціалізації судів за різних часів мав неоднозначне тлумачення, по-різному інтерпретувався різними дослідниками та отримував різноманітні модифікації свого нормативно-правового (законодавчого) закріплення.

Вихідним для наукового тлумачення поняття спеціалізації суду є визначення загальнонаукового тлумачення спеціалізації як такої та наступне окреслення специфіки значення цього терміну у межах юриспруденції. Такий науково-теоретичний підхід слугуватиме відправним базисом для наших наступних міркувань у площині вирішення поставленого наукового завдання.

Уточнення обсягу поняття спеціалізації в побудові судової системи, своєю чергою, передбачає з'ясування дефініції даного поняття, співвідношення принципу спеціалізації з принципом забезпечення єдності судової системи, а також виокремлення характерних ознак спеціалізованих судових органів як специфічних органів, що відправляють правосуддя з окремих категорій правових (судових) спорів.

Слід визнати абсолютно закономірним висновок про те, що юридичний принцип спеціалізації в побудові судової системи будь-якої держави вважається однією з фундаментальних основ (засад), які мають суттєве науково-теоретичне та прикладне значення для побудови відповідної конкретної судової системи [1].

Водночас нині вживання даного поняття в чинному законодавстві України стає дедалі частішим, часом навіть потрапляючи до текстів різногалузевих та різнопрофільних нормативно-правових актів (зокрема, 54 чинних законів України [2]), щоправда, без легального тлумачення свого змісту. Зокрема, у них, наприклад, йдеться про: спеціалізацію вищого навчального закладу та/або наукової установи (ст. 1 Закону України “Про наукові парки” [3]), оптимальну спеціалізацію регіонів у виробництві товарів та послуг (ст. 2 Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” [4]), спеціалізацію територій (Закон України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки” [5]), спеціалізацію судового експерта (ст. 16 Закону України “Про судову експертизу” [6]), спеціалізацію міст, підприємств, виробництва (Закон України “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст” [7]), спеціалізацію головних наукових організацій та установ у сфері транспортного забезпечення зовнішньоекономічних зв'язків (Закон України “Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 роках” [8]), спеціалізацію працівників дипломатичної служби (ст. 20 Закону України “Про дипломатичну службу” [9]), спеціалізацію банків (ст. 4 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [10]), спеціалізацію курортів (ст. 5 Закону України “Про курорти” [11]). Отже, представлене видове розмаїття спеціалізації вказує на можливості її застосування у різних сферах суспільних відносин.

Попри те, що поняття “спеціалізація” походить від латинського “Species”, що позначає вид, різновид, а, отже, коріння його сягають минулого, термін “спеціалізація” у сучасному вигляді сформувався порівняно нещодавно і має французьке походження від слова “Specialisation”. Воно утворюється шляхом виокремлення загальних ознак в індивідуальних поняттях і саме має спільні ознаки з іншими видовими поняттями [12].

Спеціалізація доволі часто розглядається і як категорія економічного порядку. Зокрема, в сучасній економічній теорії вживається поняття спеціалізації як зосередження діяльності на випуску певного виду продукції відноситься не лише до підприємства в цілому, але і до його підрозділів (цехів, дільниць, робочих місць). Розглядається також внутрізаводська спеціалізація – відмінна від спеціалізації підприємств. Вона здійснюється як у формі предметної, так і технологічної спеціалізації підприємств. Окрім того, розглядається і функціональна спеціалізація – за апаратом управління [13].

У соціально-трудовому контексті спеціалізація іноді ототожнюється з розподілом праці, який переважає в сучасному промисловому виробництві. При цьому аксіомою вважається те, що перевагою спеціалізації виступає, зазвичай, закріплення певних робіт (ділянок чи напрямів роботи) за відповідними фахівцями в даній галузі [14].

Варто погодитися з Д. Козаком, що тенденція спеціалізації, що панує у світі, повною мірою відображає розмаїття діяльності людини в тій чи іншій сфері, галузі господарювання, сприймає породжені цим розмаїттям особливості правового регулювання [15].

З юридичного погляду, спеціалізація – це зосередження діяльності на відносно вузьких напрямках; набуття спеціальних навичок і знань у певній галузі [16].

У правовій площині, зокрема, аналізуються процеси спеціалізації та диференціації законодавства [17]. Як вважає І.М. Сенякін, спеціалізація дозволяє охопити правовим регулюванням широкий спектр різнорідних суспільних відносин, урахувати їх специфіку, зробити їх більш упорядкованими [18].

На його ж думку, суть предметної спеціалізації полягає в тому, що нормативні акти і правові настанови, регламентуючи багатоманітні прояви суспільного життя і в результаті розподілу праці між ними, визначають диференціацію законодавства як цілого на різні галузі [19].

Поряд з ґрунтовним дослідженням питань спеціалізації та диференціації у праві зустрічаються сучасні дослідження близького кола проблем, а саме – диференціації та уніфікації у рамках галузевих правових дисциплін [20].

Водночас в юридичній науці поняття “спеціалізація” вживається, як правило, в аспекті формування розгалуженої системи спеціалізованих судів або в аспекті спеціалізації самих суддів. Застосований на практиці великий комплекс правових приписів не лише впливає на рівень спеціалізації процесуальної форми, але і визначає робоче навантаження судових органів, правильність здійснення ними правосуддя тощо [21].

Як відзначається в науковій літературі, тенденція появи системи спеціалізованих судів вважається однією з провідних особливостей організації правосуддя в сучасний період [22].

Між тим, відсутність законодавчої дефініції поняття спеціалізованого суду породжує різноманітні тлумачення та інтерпретації змісту цього поняття в юридичній науці.

Зокрема, на думку В.М. Хорькова та О.О. Голованова, спеціалізований суд – це такий орган державної влади, який створено з метою здійснення правосуддя у справах, які мають свій специфічний об’єкт або суб’єкт правового регулювання [23].

В.В. Сердюк пропонує таке поняття спеціалізованого суду: це “створена в системі судів загальної юрисдикції самостійна судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб’єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства” [24].

З точки зору В. Руднева, суть спеціалізованих судів можна зрозуміти, зіставивши їх з надзвичайними судами: останні утворюються за певних екстремальних обставин. Їх функціонування має винятковий та обмежений у часі характер. З другого боку, спеціалізований суд відрізняє від інших судів мета його діяльності – розгляд певних категорій спорів (наприклад, адміністративних) [25].

О.О. Гаркуша вважає єдиною ознакою спеціалізації судової діяльності є відповідний нормативний припис в Законі про спеціалізацію в окремій системі судів або про галузеву спеціалізацію в рамках однієї судової установи. З його точки зору, “не можуть бути ознаками спеціалізованих судів наявність відокремлених приміщень або автономізація суддівського самоврядування, або рішення суб’єктів судового управління в цій сфері” [26].

Аналіз наведених позицій згаданих вчених дають змогу критично підійти до висловлених ними суджень та сформулювати на основі критичного розгляду даних думок власну наукову позицію.

Насамперед зазначимо, що будь-який державний орган, а не лише спеціалізований суд, призначається для вирішення чи врегулювання певного кола справ. Отже, ці ознаки не можна віднести до кваліфікуючих ознак саме спеціалізованого органу.

Специфічність об’єкта чи суб’єкта правового регулювання також не прояснює ситуації, оскільки не дає відповіді на питання, у чому ж, власне, полягає така специфічність, адже будь-яка судова справа має притаманні лише їй об’єктно-суб’єктні характеристики.

Так само і розкриття поняття спеціалізованого суду через категорію спеціалізованої компетенції також залишає більше питань аніж відповідей. Адже незрозуміло, у чому полягає “спеціалізованість” відповідної компетенції.

“Виключність компетенції” є доволі широким за обсягом та невизначеним з нормативного боку поняттям. До того ж часто, навіть у діяльності спеціалізованих судів трапляються випадки перетинання компетенції, їх слабкої розмежованості, на чому часто наголошують дослідники (А.В. Абсалямов [27], Ю.М. Старілов [28] та ін.). За таких умов на науково-теоретичному рівні твердити про виключність компетенції спеціалізованих судів як відмітну їх ознаку також не доводиться. Більше того, в ідеалі, очевидно, будь-які органи публічної, у тому числі і судової, влади мають бути наділені чітко визначеною

(абсолютно визначеною) компетенцією, щоб унеможливити їх довільне втручання у приватне життя та у сферу законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Загалом же, можна погодитися з тим, що в реалізації принципу спеціалізації судів через формування підсистеми спеціалізованих судів знаходить своє втілення функціональний розподіл повноважень усередині судової системи. Через такий розподіл судова система домагається концентрації зусиль на вирішенні відповідними органами окремих категорій юридичних спорів у межах відповідних видів правовідносин.

З нашої точки зору, спеціалізація судової влади є таким принципом її побудови, організаційно-правовою формою реалізації якої виступає створення, з одного боку спеціалізованих судів, а, з другого, спеціалізованих колегій (палат тощо) усередині самих судів. У такому контексті спеціалізація судів (судової системи) не обов'язково повинна передбачати утворення саме спеціалізованого суду.

Отже, слід погодитися з тим, що спеціалізація судової діяльності є багатоаспектним принципом. Його позитивний потенціал може і повинен реалізовуватися поряд та у тісній взаємодії з іншими прогресивними принципами організації судової системи держави та судочинства, у ході вирішення комплексу питань, які стосуються судоустрою, судочинства, організації діяльності суддів у державі тощо.

Література:

1. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи. – Х.: ФІНН, 2009. – 52-53; Притика Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи // Право України. – 2009. – №12. – С. 71-84; Сібільова Н. Теоретичні основи побудови судової системи України // Право України. – 2009. - №6. - С. 38-45.
2. Підраховано автором відповідно до законодавства України станом на 1.02.2011 р.
3. Закон України “Про наукові парки” // Відомості Верховної Ради України, 2009, N 51, ст.757.
4. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”// Відомості Верховної Ради України, 2005, N 51, ст. 548.
5. Закон України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки” // Відомості Верховної Ради України, 2006, N 34, ст.290.
6. Закон України “Про судову експертизу” //Відомості Верховної Ради України, 2005, N 1, ст.14.
7. Закон України “Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст” // Відомості Верховної Ради України, 2004, N 24, ст.332.
8. Закон України “Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 роках” // Відомості Верховної Ради України, 2002, N 24, ст.166.
9. Закон України “Про дипломатичну службу” // Відомості Верховної Ради України, 2002, N 5, ст.29.
10. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради України, 2001, N 5-6, ст. 30.
11. Закон України “Про курорти” // Відомості Верховної Ради України, 2000, N 50, ст.435.
12. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. - М.:ИНФРА-М., 1999.-С. 66.
13. Специализация производственных подразделений // <http://www.koefficienta.ru/enduratexter-material25modered-1976-index.html>.
14. Понятие специализации // <http://easy-economics.ru/unkcionalnye-svyazi/ponyatie-specializacii.html>.
15. Козак Д. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Российская юстиция. — 2001. — № 9. — С. 5.

16. Большой юридический энциклопедический словарь / автор-сост. А.Б. Барихин. - М.: Книжный мир, 2000. - С. 594.
17. Сенякин И.Н. Специализация и унификация Российского законодательства. Проблемы теории и практики / Под ред. Байтина М.И. - Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1993. - 194 с.
18. Сенякин И.Н. Специализация и унификация Российского законодательства: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов: Саратовский гос. ун-т, 1993. - С. 16.
19. Сенякин И.Н. Специализация и унификация Российского законодательства: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов: Саратовский гос. ун-т, 1993. - С. 67.
20. Громошина Н.А. О специализированных судах и специализации процессуальной формы // Научные труды МГЮА. LEXRUSSICA. № 1. 2004; Громошина Н.А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – М.: Московская государственная юридическая академия им. О.Е. Кутафина, 2010. – 49 с.; Громошина Н.А., Боннер А.Т. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве. Монография.-М.:Прспект,2010. – 264 с.
21. Зайцев И.М., Ткачев Н.И. Специализация исковой формы защиты права // Вестник Московского университета. - Серия П. - Право. - 1988. - С. 81.
22. Боровский М.В. Проблемы реорганизации судебной системы// <http://kpress.ru/bh/2001/1/borovsky/borovsky.asp>.
23. Хорьков В.Н., Голованов А.А. Перспективы учреждения специализированных судов в Российской Федерации // <http://pravoznavec.com.ua/books/268/19455/17/kernel.php?module=register>.
24. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003 // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/33753.html>.
25. Руднев В. Специализированные федеральные суды // http://juristlib.ru/book_2288.html.
26. Гаркуша О.О. Спеціалізація судової діяльності як фактор оптимального функціонування судової влади // Адвокат. – 2009. – №2. – С. 36-39.
27. Абсалямов А.В. Административное судопроизводство арбитражном суде. Теоретико-методологические аспекты. Автореф. дисс. докт. юрид. наук. – М.: Международный институт управления МГИМО (У) МИД России, 2009. – 55 с.
28. Стариков Ю.Н. Административная юстиция. - М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА,2001.